

Neil MacGregor

TRĂIND CU ZEII

DESPRE CREDINȚE ȘI POPOARE

LITERA

București
2020

INTRODUCERE:

CREDINȚĂ ȘI APARTENENȚĂ	vii
-------------------------	-----

PARTEA ÎNTÂI

Locul nostru în configurația universală

1. ÎNCEPUTURILE CREDINȚEI	2
2. FOCUL ȘI STATUL	14
3. APA VIEȚII ȘI A MORȚII	32
4. ÎNTOARCEREA LUMINII	50
5. ROADELE NATURII ȘI VENERAREA LOR	64

PARTEA A DOUA

Crezând împreună

6. TRĂIND CU MORȚII	80
7. NAȘTERE ȘI CORP	98
8. UN LOC ÎN TRADIȚIE	112
9. SĂ NE RUGĂM	125
10. PUTEREA MUZICII	138

PARTEA A TREIA

Teatrele credinței

11. CASA LUI DUMNEZEU	154
12. DARURI ADUSE ZEILOR	170
13. UCIDERI RITUALE	186
14. PELERINAJE	200
15. MOMENTE SĂRBĂTOREȘTI	217

Puterea imaginilor

16. OCROTITOARELE	240
17. OPERA DE ARTĂ ÎN EPOCA REPRODUCERILOR RELIGIOASE	254
18. ÎMBOGĂȚIRE A SENSULUI	268
19. SCHIMBĂ-ȚI VIAȚA!	282
20. RESPINGEREA IMAGINII ȘI REVERENȚA FAȚĂ DE CUVÂNT	296

PARTEA A CINCEA

Un dumnezeu sau mai mulți?

21. BINECUVÂNTĂRILE MULTOR DUMNEZEI	316
22. PUTEREA DUMNEZEULUI UNIC	330
23. SPIRITE ALE LOCULUI	342
24. ȘI DACĂ DOMNUL NE VA FI ALĂTURI	352
25. TOLERANȚĂ ȘI INTOLERANȚĂ	370

PARTEA A ȘASEA

Puteri pământești și divine

26. MANDATUL CERULUI	388
27. VIE ÎMPĂRĂȚIA TA!	400
28. SE STRÂNGE ȘURUBUL	418
29. „NU EXISTĂ DUMNEZEU“	439
30. TRĂIND UNII CU ALȚII	456
LISTĂ A ILUSTRAȚIILOR	472
ALTE TITLURI RECOMANDATE	476
MULȚUMIRI	479
INDICE	480

INTRODUCERE

CREDINȚĂ ȘI APARTENENȚĂ

Trăind cu zeii tratează un aspect central al existenței umane, anume că nu există nici o societate cunoscută până azi ai cărei membri să nu împărtășească o sumă de credințe și de convingeri de bază – o credință comună, o ideologie sau o religie – care depășesc viața fiecărui individ și reprezintă o componentă esențială a unei identități comunitare. Aceste credințe au nemăsurată putere de a defini – și de a dezbină – popoare. Mai mult, reprezintă o forță propulsoare în sistemele politice din multe părți ale lumii în zilele noastre. Uneori sunt de natură seculară, exemplul cel mai evident fiind acela al naționalismului, dar, de-a lungul timpului, au fost de cele mai multe ori de natură religioasă, în sensul cel mai larg al termenului. *Trăind cu zeii* nu este nici pe departe o istorie a religiilor, nici o pledoarie în favoarea credinței, și cu atât mai puțin o apărare a unui anumit sistem de credință. Ea oferă o perspectivă la nivel global pe tot parcursul istoriei, lansând întrebări despre obiecte, locuri și activități umane, în încercarea de a înțelege semnificația credințelor religioase în contextual vieții publice a unei comunități sau a unei națiuni, modul în care acestea modelează relația dintre individ și stat și contribuția lor la construirea identității noastre. De înțelegerea modului în care trăim cu zeii noștri depinde și modul în care alegem să trăim cu semenii noștri.

E din nou timpul pentru credință

După al Doilea Război Mondial civilizația occidentală s-a bucurat de o prosperitate fără precedent în istorie care a durat decenii. Statele Unite au oferit ceea ce părea o creștere neîntreruptă a standardelor de viață atât pentru majoritatea cetățenilor proprii, cât și pentru imigranți. În 1957, premierul britanic Harold Macmillan a făcut o declarație care a rămas celebră: le-a spus compatrioților săi că „n-o mai duseseră niciodată așa de bine”. Iar englezii au fost de acord, astfel încât Macmillan a câștigat confortabil următoarele alegeri. Creșterea economică reprezenta tendința dominantă în America de Nord și în Europa Occidentală: pacea adusese prosperitate.

În restul lumii, Uniunea Sovietică și Statele Unite erau angajate într-un conflict crâncen, uneori armat, dar constant de natură ideologică, întrucât se aflau într-o competiție continuă pentru câștigarea de noi adepți ai sistemelor preferate de fiecare dintre ele – comunismul statului marxist sau capitalismul liberal democratic. Cum era de așteptat, întrucât ambele soluții sunt esențialmente economice, dezbaterea a încercat, tot mai mult, să decidă care dintre cele două sisteme poate oferi mai multe beneficii de ordin material societății, fără a se concentra neapărat asupra diferenței majore dintre perspectivele asupra noțiunii de libertate și dreptate socială propuse de cele două sisteme.

Bancnota care reprezintă dolarul american – sau, mai precis, două bancnote – ilustrează izbitor această eliziune – identificarea idealurilor cu rezultatul lor material. Deși majoritatea americanilor sunt creștini, Statele Unite au fost constituite pe un principiu fundamental consfințit prin Constituție, conform căruia noua națiune nu trebuie să aibă o religie oficială. Dar, în 1956, într-o încercare clară de a se diferenția categoric de ateismul Uniunii Sovietice, Congresul a hotărât să utilizeze pe o scară mai largă familiarul motto *In God We Trust*. Astfel, s-a luat decizia – de un bogat simbolism involuntar – ca această deviză să nu apară pe clădiri publice sau pe drapel, ci pe bancnota națională. Din acel moment a început să fie tipărită pe bancnota de un dolar, iar pe bancnota de zece dolari

Bancnota de 10 dolari americani înfățișând Trezoreria Statelor Unite înainte și după 1956

aceste cuvinte sunt situate protector deasupra Trezoreriei Statelor Unite. Expresia ironică „Atotputernicul Dolar” este în circulație încă din secolul XIX, trăgând alarma cu privire la suprapunerea dintre Dumnezeu și Mamona. Totuși, una dintre credințele definitorii ale poporului american avea să fie transmisă printr-una dintre cele mai venerate expresii ale succesului său – banii.

La prima vedere, s-ar părea că noua formulare prezintă pe bancnotele americane ar reflecta supremația lui Dumnezeu în sistemul politic american, o versiune americană din secolul XX a simbolului grafic *DG – Dei Gratia*, „prin harul lui Dumnezeu”, care însoțește

Libris
Resp

portretul monarhului tipărit pe monedele și bancnotele din Marea Britanie sau a versetelor din Coran care apar pe monedele în circulație în statele islamice. Dar lucrurile stau aproape invers.

Această combinație izbitoare a domeniului financiar cu cel spiritual, departe de a reprezenta un pas spre teocrație făcut la Washington, era o manifestare a unei schimbări de anvergură la nivelul echilibrului dintre etică și economie. De o parte și de alta a Oceanului Atlantic, rolul religiei organizate devenea tot mai nesemnificativ, atât în privat, cât și în public. Caracterul secular al societății devenea din ce în ce mai pronunțat – mai rapid în Europa –, iar numărul participanților la serviciile religioase tradiționale se diminua progresiv. Dezbaterile purtate de „revoluționarii” anului 1968 erau centrate asupra în justiției economice, referirile la Dumnezeu erau sporadice, iar ideea încrederii în el cu atât mai palidă. După prăbușirea comunismului în Uniunea Sovietică la sfârșitul anilor 1980, s-a instalat un consens aproape general. Conflictul ideologic luase sfârșit: capitalismul învinsese, comunismul eșuase, religia își pierduse vigoarea, iar dacă totuși s-ar fi putut vorbi despre o credință – un sistem de convingeri împărtășite aproape în unanimitate – aceasta ar fi avut ca obiect bunăstarea materială. După formularea memorabilă a lui Bill Clinton în campania electorală prezidențială în 1992: „Este vorba despre economie, fraierilor”. Puțini nu i-au dat dreptate; și, întocmai precum Macmillan, Clinton a fost ales în fruntea țării sale.

Douăzeci și cinci de ani mai târziu, spre surprinderea sau uluirea Occidentului prosper, religia organizată redevine centrul arenei politice la nivel mondial. Cu o intensitate nemaiîntâlnită în Europa din secolul XVII, credința a ajuns să modeleze în mare măsură dezbaterile publice la scară globală. Ideologiile materialiste bazate pe competiție ale Războiului Rece au fost înlocuite. Orientul Mijlociu este sfâșiat de conflicte sângeroase desfășurate pe coordonate religioase, nicidecum economice. Sistemele politice ale Pakistanului și Israelului, ambele constituite ca state explicit laice, devin tot mai clar marcate de elementul religios. În Indonezia, în Nigeria, în Myanmar și în Egipt, comunități întregi sunt ținta atacurilor și multe persoane își pierd

Libris.RO
Respect pentru oameni și cărți

viața fiindcă încearcă să-și practice credința, devenind astfel străini în propriile țări. India, a cărei constituție consfințește echidistanța față de toate religiile, este zguduită de cereri insistente adresate guvernului pentru afirmarea unei identități explicit hinduse, fapt cu grave consecințe pentru indienii musulmani și creștini (capitolul 25). În multe țări – SUA nefăcând excepție – politicile în domeniul imigrației, care, de fapt, au un conținut antiimigraționist, sunt adesea formulate în termeni religioși. Chiar în Europa, unde predomină agnosticismul, prim-ministrul bavarez susține instalarea crucii pe clădirile oficiale pentru a marca identitatea catolică bavareză, iar guvernul francez interzice acoperirea feței cu *burqa* (capitolul 28). În Elveția are loc un referendum pentru interzicerea construirii de minarete (capitolul 9), în timp ce la Dresda se organizează marșuri cu mii de participanți împotriva presupusei „islamizări”. China, statul cu cei mai mulți locuitori, susține că interesele sale naționale, însăși integritatea statului sunt amenințate de Dalai Lama, conducătorul spiritual al budiștilor tibetani, un om a cărui unică forță constă în credința pe care o întruchipează.

Dificultățile exprimării credinței în spațiul public. Sub supravegherea poliției, musulmani francezi se roagă pe stradă la Clichy, în suburbiile Parisului, protestând astfel împotriva închiderii lăcașului lor de rugăciune construit fără autorizație. Martie 2017

Revoluția Islamică din Iran din anul 1979, cu un impact seismic asupra lumii seculare și care, la momentul respectiv, părea că este împotriva curentului istoriei, acum este privită ca un mesager al răsturnării istoriei. După zeci de ani de intervenții umiltoare din partea Marii Britanii și a Statelor Unite, politicienii iranieni au descoperit în religie o cale de a-și afirma identitatea națională. De atunci, această formulă a fost aleasă de multe ori. Cu șaiszeci de ani în urmă nici măcar nu s-ar fi putut concepe că politica prosperității, cu promisiunile sale de liniște și echilibru, va fi înlocuită astfel în multe părți ale lumii de o retorică și de o politică, adesea violente, ale unei identități articulate prin credință. Unul dintre argumentele lucrării de față este că acest fenomen nu ar trebui să ne surprindă, întrucât nu este altceva decât o revenire la structurile generale ale societăților omenești.

Trăind prin povești

„Ne spunem nouă înșine povești ca să putem trăi.“ Celebra aserțiune a lui Joan Didion prefațează o colecție de eseuri despre experiențele ei în America anilor 1970 dominată de secularism. Nu este o maximă despre religie, dar i se adresează exact acelei nevoi pe care o resimțim cu toții – nevoia de povești care să ne organizeze amintirile și speranțele și să dea o formă și o semnificație vieților noastre, atât pe plan individual, cât și colectiv.

Vom începe din locul unde se găsesc dovezile cele mai vechi – peșterile din Europa de la finele epocii glaciare. În capitolul 1 vom vedea că o societate care crede în ceva dincolo de sine, o narațiune care trece dincolo de granițele imediatului și ale sinelui, pare mai bine pregătită să înfrunte amenințările la adresa existenței sale, să supraviețuiască și să înflorească. La începutul secolului XX, sociologul francez Émil Durkheim a observat că nu poate exista o societate în absența unei asemenea povești cu caracter universal, pe care el o numește „o idee pe care o formează despre sine înșăși“. Aceste povești, idealurile pe care le ilustrează și ceremoniile prin care sunt dramatizate erau pentru Durkheim elementele fundamentale ale oricărui sistem de credință colectivă. Într-un anumit sens, poveștile *sunt* societatea înșăși. Dacă le pierdem sau le uităm, existența noastră colectivă încetează.

Libris RO
Respect pentru oameni și cărți

Aproape toate sistemele de credință conțin o narațiune despre cum a luat ființă lumea materială, cum a ajuns să fie locuită de oameni și despre modul în care ființele omenеști, alături de toate celelalte ființe, ar trebui să trăiască în ea. Dar poveștile și ritualurile care le însoțesc depășesc cu mult limitele acestea. Ele îi învață pe membrii unui grup cum să se poarte între ei și, în mod esențial, fac referire la viitor, la acele aspecte ale societății care vor dăinui pe măsură ce generațiile următoare vor trece și vor pieri. Aceste povești îi cuprind pe cei vii, pe cei morți și pe cei care se vor naște într-o singură istorie a apartenenței.

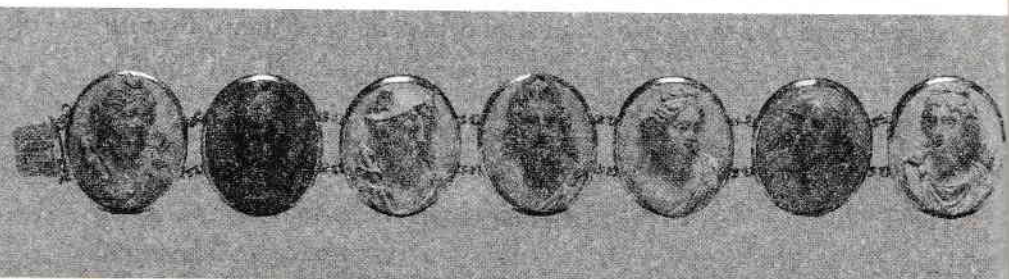
Povestirile cele mai puternice și mai încurajatoare zămislite de o societate sunt opera a generații întregi. Ele sunt repetate, adaptate și transmise, integrate în viața de zi cu zi, ritualizate și internalizate într-o asemenea măsură încât acum nu prea mai suntem conștienți că încă suntem înconjurați de poveștile strămoșilor noștri îndepărtați. Acestea ne stabilesc un anumit loc într-o configurație pe care o putem observa, dar pe care n-o înțelegem pe deplin – iar aceasta se realizează fără să ne dăm seama pe deplin de acest lucru. Este un proces la care asistăm zilnic, în timp ce parcurgem cel mai familiar ciclu temporal – zilele săptămânii.

Trăind în timp

Duminică, luni, marți, miercuri, joi, vineri, sâmbătă. Ideea de a împărți ciclul selenar în patru unități de câte șapte zile se poate să-și aibă originile în Babilon. În forma cu care suntem noi obișnuiți, probabil că ne-a parvenit de la un model evreiesc, oglindind istoria Creației așa cum este relatată în Geneză, conform căreia Dumnezeu s-a odihnit în a șaptea zi după ce a creat lumea în șase zile și a poruncit oamenilor și animalelor să procedeze la fel. Așadar, fiecare săptămână ne leagă de începutul timpului însuși, pe măsură ce zilele ne trasează cercul activității și al odihnei, ritmul recurent al existenței. Dar ele realizează mult mai mult, iar rezultatul depinde de limba și de credințele noastre. Felul în care denumim zilele săptămânii în engleză reprezintă o meditație asupra ciclurilor temporale preluată de la înaintași, în timp ce suntem martori la desfășurarea circuitului Soarelui, al Lunii și al

planetelor deasupra noastră; iar povestea pe care o spun ele este doar pe înțelesul vorbitorilor limbii engleze, pentru că săptămâna descrisă de limba engleză este unică.

Duminică și luni (*Sunday* – „ziua Soarelui“ și *Monday* – „ziua Lunii“) deschid săptămâna. Vedem Soarele și Luna aproape în fiecare zi, iar mișcarea lor determină lunile și anii. În cea mai mare parte a Europei Occidentale, după ziua Soarelui și ziua Lunii urmează zilele consacrate planetelor vizibile cu ochiul liber. Acest fapt este evident în limbile romanice: Marte: *martedì/mardi*; Mercur: *mercoledì/mercredi*; Jupiter: *giovedì/jeudi*; Venus: *venerdì/vendredi*. Ordinea aceasta le poate părea surprinzătoare astronomilor zilelor noastre, dar este secvența urmată de romani, pe care au transmis-o generațiilor următoare. În Anglia, undeva în jurul secolului VII, planetele legate de exoticii zei romani au fost redenumite după omologii lor nordici, numele lor anglo-saxone – Tiw, Woden, Thor și Frige – denumind zilele de marți,

De la ziua Lunii (*Monday*) la ziua Soarelui (*Sunday*). Zeii romani ai zilelor săptămânii denumite în engleză, pe o brățară italienească de camee de la mijlocul secolului XIX

miercuri, joi și vineri – Tuesday, Wednesday, Thursday și Friday. În ce privește ziua de sâmbătă – Saturday –, acestor zei domestici li s-a alăturat Saturn, singurul imigrant roman care și-a apărut cu îndârjire numele latin, făcând din săptămâna anglofonă un hibrid interesant germano-latin, așa cum este limba engleză în totalitatea ei.

Astfel, fiecare săptămână, prin faptul că oglindește rotația Soarelui, a Lunii și a cinci dintre planete, nu acoperă numai un interval care durează mulți ani, ci presupune și prezența multor zei, sugerând, totodată, vastitatea spațiului însuși. Denumirile englezești ale zilelor

săptămânii cuprind întregul sistem solar, continuumul spațio-temporal așa cum era el cunoscut în lumea mediteraneeană din Antichitate și cum a fost transmis în Europa de Nord. Curgerea săptămânii exprimată în engleză este o concisă istorie cosmologică, în inima căreia încă trăim fiecare zi cu zeii străbunilor noștri și ai cuceritorilor noștri, într-o structură temporală străveche, dar stabilă.

Această amplă îmbrățișare a săptămânii are o plăcută expresie vizibilă, cu funcție decorativă, ușor de purtat, materializată într-o superbă brățară italienească de camee din secolul XIX, în care Soarele și Luna închid la fiecare capăt secvența planetelor, toate fiind sculptate în relief și redată într-un stil caracteristic roman. Deși brățara a fost executată în Italia, sensul ei nu poate fi deslușit decât în limba engleză, deoarece sfârșitul de săptămână englez este foarte diferit de cel din sudul Europei. În italiană, ca în franceză și în celelalte limbi romanice, ziua de vineri nu este urmată de ziua închinată lui Saturn. Săptămâna se mută în alt spațiu religios, iar al cincilea zeu păgân îi cedează locul Sabatului Dumnezeuului unic al evreilor – *sabatto* și *samedi*. Iar după Sabatul evreiesc nu vine ziua Soarelui, ci *domenica* sau *dimanche*: este ziua Domnului – *dominus*. În Europa de sorginte latină sfârșitul săptămânii nu se referă la mișcarea astrelor pe cer, ci la felul în care ne închinăm pe Pământ. Astfel, zilele săptămânii conferă o formă timpului, așezând rutina cotidiană a vieților noastre într-o structură care oglindește armonia universală și ordinea socială.

Săptămâna de șapte zile este actualmente un fenomen global, dar denumirile zilelor în limbi diferite spun fiecare o poveste, în funcție de obiceiurile și de limba locului. Cea mai mare parte a Europei, care s-a dezvoltat sub influența Bisericii Catolice, a păstrat denumirile provenite de la zeitățile planetare romane, deși zeitățile însele au fost abandonate de mult, iar limbile romanice au adăugat la acestea sărbătorile evreiești și creștine. Dar în Europa Răsăriteană și în Orientul Mijlociu, Biserica Ortodoxă Greacă a respins în totalitate zeitățile păgâne deja înlocuite, împreună cu planetele lor. În locul lor, a ales să păstreze tradiția iudaică, total diferită, un model adoptat ulterior și de musulmani. Pentru toți aceștia, săptămâna are un centru bine stabilit – Dumnezeuul unic și ziua închinată lui – vineri, sâmbătă sau

duminică, după cum este vorba despre musulmani, evrei sau creștini. Celelalte zile ale săptămânii nu au nici rezonanțe cosmice, nici păgâne, ci sunt denumite după locul pe care-l ocupă în secvența temporală – ziua următoare, sau a doua zi, cea de a treia zi, și așa mai departe. Așadar, înșiruirea zilelor săptămânii în ebraică, rusă sau arabă, ca să rămânem doar la aceste exemple, spune o poveste diferită de cea a lumii anglofone: este o expresie a unor practici religioase active și a unui monoteism riguros, centrat în jurul unui singur Dumnezeu, reperul în funcție de care ne organizăm viețile, un Dumnezeu care, explicit, refuză să împartă timpul cu zeitățile păgâne (capitolul 22).

Numirea zilelor săptămânii echivalează în cea mai mare parte a lumii cu o afirmare, în mod conștient sau inconștient, a istoriei religioase a unei anumite comunități. Din acest motiv, revoluționarii francezi atei, în zelul lor de a crea un calendar aplicabil la nivel global, ai domă sistemului metric, au ajuns la concluzia că singurul mod în care se putea realiza un asemenea deziderat ar fi fost renunțarea la săptămână ca unitate de timp (capitolul 29) și adoptarea unui sistem zecimal. Acesta părea logic și putea fi folosit universal, credeau ei. Dar până și aici, zeii străvechi s-au întors după numai câțiva ani.

Denumirea zilelor săptămânii poate părea o activitate complexă, dar numerotarea anilor este un proces care diferă și mai radical și mai categoric de la o cultură la alta. Care să fie punctul de plecare? Când a început timpul? Sau, ca să fim mai exacti, de unde a început istoria noastră? Din punctul de vedere al evreilor, momentul zero este marcat de crearea lumii de către Iehova, la romani, acest moment este însăși așezarea pietrei de temelie a cetății lor – în ambele cazuri fiind vorba despre o expresie clară a viziunii fiecăreia dintre aceste culturi asupra locului lor în istoria universală. Dar pentru alții, originea este punctul din care lumea a început a doua oară și toate lucrurile au fost reînnoite. Pentru creștini, lumea începe de la nașterea lui Iisus; pentru musulmani, începutul coincide cu mutarea profetului de la Mecca la Medina, eveniment care a dus la formarea comunității de credincioși. China imperială începea o nouă numărătoare a anilor o dată cu începutul fiecărei dinastii. Pentru revoluționarii francezi, 1792 era Anul Unu, data instaurării republicii și a noilor instituții ale statului.

În Mexicul aztec, secvența temporală nu avea nici început, nici sfârșit, ci reprezenta o reluare neîntreruptă a unui ciclu constituit din cincizeci și doi de ani. Pe scurt, nu există o formulă universală: numerotarea anilor, ca denumirea zilelor săptămânii, reflectă imaginea pe care fiecare societate o are cu privire la ce reprezintă ea și la locul său unic în timp.

Puterea crescândă a Europei și Americii din ultimele două secole a determinat (sau a forțat) cea mai mare parte a lumii să împartă timpul istoric conform modelului actual, anume în anii de dinainte de nașterea lui Hristos, î.Hr., și Anno Domini, Anul Domnului, referindu-se la anii de după nașterea Domnului. Mulți acceptă să utilizeze același sistem de referință, în ciuda diferențelor de credință, dar este de înțeles că refuză categoric să folosească prescurtările BC (*before Christ* – înainte de Hristos) și AD, care confirmă (sau cel puțin recunosc) o variantă istorică eminamente creștină. În locul acestor notații se preferă noțiunea neutră de eră comună, „era noastră”, adoptată de la sfârșitul secolului XIX pe scară tot mai largă, care cuprinde cronologia creștină, adică datarea evenimentelor de la presupusa dată a nașterii lui Hristos, dar renotată sub forma CE (*Common Era* – era comună, era noastră) sau BCE (*Before Common Era* – înaintea erei noastre).

Ideea „erei comune”, a „erei noastre”, este o încercare ingenioasă, care s-a bucurat de mult succes, de a găsi un cadru narativ care să cuprindă întreaga omenire, indiferent de limbă, cultură sau religie. Dar acesta este un caz izolat. Poate că este posibil numai datorită faptului că două (sau, în cazul Iranului, trei) calendare pot coexista în armonie, fiecare slujind unui alt scop (capitolul 29) – promovând o viziune ecumenică, chiar bilingvă asupra timpului. Majoritatea conflictelor dintre narațiunile noastre locale și universale nu sunt la fel de ușor de soluționat.

Limitele limbajului

Exemplul foarte cunoscut al zilelor săptămânii și al calendarului este relevant pentru multe alte subiecte pe care le vom discuta pe parcursul lucrării. Acest exemplu demonstrează cu o claritate remarcabilă longevitatea uluitoare a structurilor convingerilor spirituale odată